

**KOGNITÍV KOMPETENCIÁK FELMÉRÉSE HÁTRÁNYOS HELYZETŰ ÓVODÁSOK
KÖRÉBEN BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN, HAJDÚ-BIHAR ÉS SZABOLCS-SZATMÁR-
BEREG MEGYÉBEN**

Szerző:

Szerepi Sándor (PhD)¹
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Lektorok:

Rákó Erzsébet (PhD)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

Fenyő Imre (PhD)
Debreceni Egyetem (Magyarország)

...és további két anonim lektor

Szerepi Sándor (2024): Kognitív kompetenciák felmérése hátrányos helyzetű óvodások körében Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. <i>Különleges Bánásmód Interdiszciplináris folyóirat</i> , 10. (4), 125-133. DOI: https://doi.org/10.18458/KB.2024.4.125
--

Absztrakt

EFOP-3.1.3-16-2016-00001, „Társadalmi felzárkózási és integrációs köznevelési intézkedések támogatása” címmel vettünk részt 2017 és 2020 között egy az Oktatási Hivatal által vezetett országos projektben, melyet egyszerűen „Esélyteremtő Óvoda” néven használtunk munkánk során. A projekt célja elsősorban az óvodák megsegítése volt a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű roma, cigány gyermekek nevelését, fejlesztését tekintve. A munka egy fontos szakasza volt az a felmérés, melyben egy sajátos – az óvodai élethez alkalmazkodó, az óvodapedagógusok megfigyeléseire épülő – képesség-felmérést végeztünk el az intézmények aktív közreműködésével. A vizsgálatban az 5-7 éves gyermekekre voltunk kíváncsiak. Jelen tanulmányban a felmérés egy fontos aspektusát, a kognitív kompetenciák vizsgálatát helyezzük előtérbe. Három kategóriában (észlelés – érzékelés, gondolkodás és képzelet), kategóriánként öt dimenzióban kaptunk eredményeket a három kiválasztott megye a projektben részt vevő óvodáiból. A teljes felmérésben összesen 1112 gyermekről szolgáltatott információt az óvodák, a három általunk elemzett megyét tekintve a következőképpen alakult a beérkezett válaszok száma Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 259, Hajdú-Bihar megyében 178, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 271 volt. Az eredményekben szignifikáns különbség nem volt megfigyelhető: mindössze az észlelés, érzékelés kategóriában tapasztalhattuk, hogy a szabolcsi adatok több területen magasabb pontszámot kaptak pl. tapintás és látás érzékelés esetén.

Kulcsszavak: hátrányos helyzet, kognitív kompetencia, óvodás gyerekek

Diszciplína: neveléstudomány

¹ Szerepi Sándor (PhD), Debreceni Egyetem, Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar (Magyarország). E-mail cím: szerepis@ped.unideb.hu. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7072-2426>

Abstract

SURVEY OF THE COGNITIVE COMPETENCES ABOUT THE DISADVANTAGED PRESCHOOL CHILDREN IN THE COUNTIES BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN, HAJDÚ-BIHAR AND SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG

Between 2017-2020 I was a member in the project called „Opportunity Maker Kindergarten” (EFOP-3.1.3-16-2016-00001). It was organised by the National Educational Office. The purpose of this project is helping and supporting the kindergartens which are teaching and educating lots of disadvantaged (and roma) children. There was an important part of this work: taking an ability measurement by the kindergarten teachers. It was a special measurement, because we collected their judgements of some statement. In the study, we looked at children aged 5-7 years. The statements described the cognitive competences of children. Results were obtained in three categories (perception, thinking and imagination), in five dimensions per category, from the kindergartens participating in the project in the three selected counties. In the overall survey, kindergartens provided information on a total of 1,112 children, with the following numbers of responses in the three counties analysed: 259 in Borsod-Abaúj-Zemplén, 178 in Hajdú-Bihar and 271 in Szabolcs-Szatmár-Bereg. No significant difference was observed in the results: only in the category of perception and sensation did the data from Sablos score higher in several areas e.g. in the case of tactile and visual perception.

Keywords: disadvantaged situation, cognitive competence, preschool children

Discipline: pedagogy

Előzmények

Az Oktatási Hivatal (továbbiakban OH) 2017-2020 között projektgazdaként egy átfogó fejlesztési programot dolgozott ki a hátrányos helyzetben lévő óvodák számára, az érintett intézmények aktív részvételével. A program közismert neve „Esélyteremtő óvoda” volt (EFOP-3.1.3-16-2016-00001 „Társadalmi felzárkózási és integrációs köznevelési intézkedések támogatása”). A projekt indulásakor készült egy alapos helyzetelemzés az érintett intézmények vonatkozásában. Az OH munkatársai 637 óvoda adatait dolgozták fel. Azok az óvodák kerülhettek be a programba, ahol a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek aránya meghaladta a gyermeklétszám tíz százalékát, valamint az adott intézmény legalább egyszer részt vett a korábbi években az Integrált Pedagógiai Rendszer Programban (továbbiakban IPR). Ez azt jelenti,

hogy ennyi óvoda volt érintett nagyobb mértékben a hátrányos helyzetű gyerekek óvodai ellátását tekintve. A bevont óvodákban átlagosan 52% feletti volt a hátrányos helyzetű gyermekek aránya.

A programba bevont óvodák többségében a hátrányos helyzetű óvodás gyerekek egyben roma-cigány származásúak is voltak. (Ennek a két kategóriának az átfedtségével kapcsolatban lásd Szerepi, 2020.) Végül a projektbe 570 óvoda kapcsolódott be, de a számok így is jelzik, hogy milyen arányú a hazai óvodai rendszer érintettsége a hátrányos helyzetű gyermekek létszámát illetően. (2017-ben hazánkban összesen 3484 óvodai feladatellátási hely működött, tehát a bevont óvodák az rendszer több mint 16%-át jelentik).

Jelen tanulmányban a projekt utolsó szakaszában magvalósult országos lefedettségű képességmérés kognitív kompetenciáira vonatkozó részek kerülnek

bemutatásra, a három leginkább érintett megye (Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg) idevonatkozó adatait felhasználva.

Kognitív képességek fejlődése a kora gyermekkorban

Az óvodai élet kognitív vonatkozásai

Az óvodai nevelés általános feladatait tekintve az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja három lényeges kategóriát jelöl meg. Első helyen „az egészséges életmód alakítása”, második sorban „az érzelmi, az erkölcsi és az értékorientált közösségi nevelés”, és nem kevésbé fontos helyen „az anyanyelvi, értelmi fejlesztés és nevelés megvalósítása” áll. (ONOAP, 363/2012. (XII. 17.) Korm. rendelet). „Az óvodai nevelés a gyermek egyéni érdeklődésére, kíváncsiságára, valamint a meglévő tapasztalataira, élményeire és ismereteire épít.” (u.o.) Az értelmi képességek fejlesztése kapcsán az alábbi területekre fókuszál: érzékelés, észlelés, emlékezet, figyelem, képzelet, gondolkodás – alkotóképesség. Ezen képességek Nagy (2000:2) szavaival élve információkezelő, információ feldolgozó funkciót látnak el: „információkból információkat hoznak létre (vesznek fel, közvetítenek, tárolnak, termelnek).”

A dokumentum - csakúgy, mint más területeken is - megfogalmazza az óvodáskor végére az értelmi fejlődéssel kapcsolatos elvárásokat.

- Az önkéntelen emlékezeti bevésés és felidézés, továbbá a közvetlen felidézés mellett megjelenik a szándékos bevésés és felidézés.
- Meg jelenik a tanulás alapját képező szándékos figyelem, fokozatosan növekszik a figyelem tartalma, terjedelme.
- A cselekvő-szemléletes és képi gondolkodás mellett az elemi fogalmi gondolkodás is kialakulóban van.
- Elemi ismeretekkel rendelkezik önmagáról és környezetéről.

Az óvoda iskola átmenet kapcsán az iskola-érettség fogalma kerül sok esetben előtérbe – első sorban a szülők és az iskolában dolgozó tanítók szemszögéből. Az óvodapedagógusok és a tanítók Gyurcsik (2020) vizsgálata szerint némileg más-hogy ítélik meg azokat a képességeket, melyeket az iskolába lépéskor szükségesnek vélnék. A vizsgálatban részt vett óvodapedagógusok leginkább a következőket említették: - alapvető ismeretei vannak önmagáról és családjáról, képes érthetően kifejezni önmagát. Míg a tanítók pedig az alábbiakat nevezték meg első helyen: - képes az önálló feladatmegoldásra, - önellátó az öltözködésben, evésben, mosdóhasználatban (Gyurcsik, 2020).

Az összevetésből látható, hogy az óvodapedagógusok egy globális képességrendszer mentén fogalmazták meg elvárásaikat, addig a tanítók a szigorúan vett kognitív képességekre és az alkalmazott, pragmatikus képességekre fókuszáltak. Ennek egyenes következménye, hogy máshová helyezik a hangsúlyt az óvodapedagógusok az utolsó óvodai év folyamán az iskolára való felkészülés folyamatrendszerében, mint azt a tanítók a beérkező tanulók kapcsán elvárják.

A hátrányos helyzetű óvodás gyermekek kognitív képességfejlődése

A hátrányos helyzetű óvodás gyermekek esetében a kognitív képességek fejlődése – csakúgy, mint egyéb képességterületeken – a családi és intézményi hatások együttesének jelenlétét igényli. Amennyiben ennek a közös hatásrendszernek az eredménye nem éri el az aktorok (család, óvoda) által kívánt szintet, úgy annak okait is ezen a két színtéren kell keresnünk. Gyurcsik (2020) Gyermeknevelésben megjelent tanulmánya erre a jelenségre utalva fogalmazta meg gondolatait. „Hazánkban számos eljárást dolgoztak ki a gyermekek fejlettségi állapotának feltárására. Közülük a Diagnosztikus Fejlődésvizsgáló és Kritériumorientált Fejlesztő Rendszer (továbbiakban: DIFER) tesztjeivel végzett longitudinális kutatások (például Józsa, 2004, 2007)

bebizonyították, hogy az iskolát megkezdő gyermekek ötöde nem éri el az iskolai tanuláshoz szükséges optimális fejlettségi szintet, így számukra nagy kihívást, nehézséget jelent az iskolai tanulás megkezdése." (Gyurcsik, 2020:189). Nemcsak a hazai figyelem központjában áll a kognitív képességek fejlődése a korai években, hiszen ezek alakulása nagymértékben befolyásolhatja a későbbi évtizedek sikerességét (tanulmányok, munkaerőpiaci lehetőségek.) Ahogy Schoon, Nasim és Cook (2021:1262) fogalmaz tanulmányában, mely a kora gyermekkori kompetenciákban meglévő szociális egyenlőtlenségekről értekezik: „Különösen a korai kognitív képességek és a későbbi tanulmányi eredmények között van erős kapcsolat.”. Így evidensnek tekinthető, hogy a koragyermekkor végén elért kognitív képességek – hazai viszonylatban ez alatt az óvodáskor végét értjük, - lényegében nem csupán az iskolakezdés sikerességét, az egész iskolai karriert, hanem a későbbiekben a munkaerőpiaci esélyeket is meghatározhatják.

Kognitív kompetenciák – az óvodapedagógusok értékelése alapján

Az Esélyteremtő program közel négyévnnyi működése alatt kidolgozásra került egy alternatív indirekt képességmérő eszköz is, melynek kipróbálása 2019 őszén történt meg összesen 1112 gyermekre vonatkozóan. Az eszközben tartalmilag jelen lévő kategóriákhoz rendelt állításokat a Debreceni Egyetem Gyakorló Óvodájának két óvodapedagógusa, Balogh Beáta és Kovácsné Fazekas Mónika állította össze, felhasználva korábbi tapasztalataikat és napi gyakorlatukat. A négy képesség területet (szociális-érzelmi, értelmi, anyanyelvi-beszéd, és mozgásos) érintő állításokat a csoportjukba járó gyerekekre vonatkozóan a megkérdezett óvodapedagógusok véleményezték.

Jelen írásunkban a kognitív képesség területre vonatkozó felmérés eredményeit ismertetjük. A vizsgálatban az 5-7 éves gyerekekre vonatkozó állításokat összegeztük három megyét görcső alá véve.

A kiválasztás indikátora a programban résztvevők létszáma volt: a legtöbb érintett óvodáskorú gyermek Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élt. Borsodból 259, Hajdú-Biharból 178, míg Szabolcsból 271 gyermekre vonatkozó állításokat dolgoztunk fel. Tehát a vizsgálatba bevont megyék gyermeklétszáma a teljes 5-7 éves gyermeklétszám (országos minta) 64%-át tette ki. A vizsgált gyermekek több mint 80%-a teljes családban nevelkedett. Az egy családban nevelkedett gyermekek számát tekintve a kiválasztott három megyében volt a legmagasabb a 3 vagy annál több gyereket nevelő családok száma. Az elemzett mintán az édesanyák 50%-a rendelkezett általános iskolánál magasabb végzettséggel. Az apák tekintetében némileg jobb a helyzet: 55%. A családok 26%-a komfort nélküli ingatlanban élt. (Intézményi helyzetelemzés Tanulmány, EFOP-3.1.3-16-2016-00001).

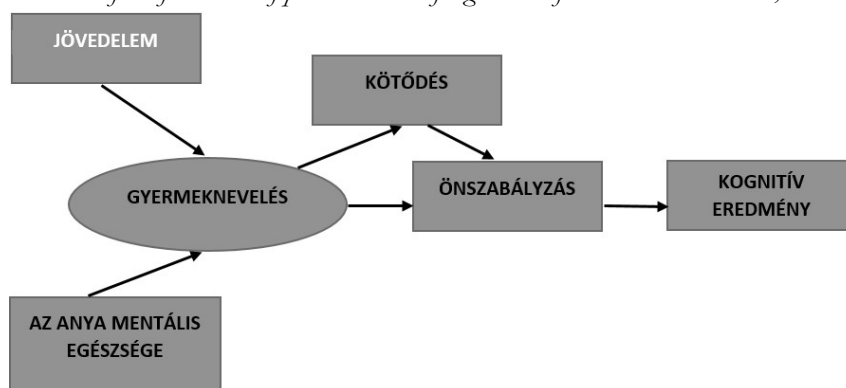
A fenti statisztikai információk nemcsak általában fontosak egy nagymintás kutatás esetében, hanem jelen esetben a kognitív kompetenciák kapcsán egyetértve Niever és Moske folyamatábrájával, az anyai nevelés kulcsszerepe szempontjából is (1.ábra).

A vizsgálatban megjelenő szempontok a Keményné által is megfogalmazott kategóriák mentén kerültek kialakításra. „A kognitív folyamatok rendszere: - érzékelés, - észlelés, - figyelem, - emlékezés, - képzelet, - gondolkodás.” (Keményné, 2006).

Jelen tanulmányban az általunk használt képességmérő eszköz segítségével elemzett kognitív kompetencia területre vonatkozó állítások a következők voltak:

Észlelés, érzékelés:

- Érdeklődik a környezetében. Kíváncsi az őt körülvevő dolgokra, tárgyakra, eseményekre, személyekre.
- Hallás érzékelése megfelelő.
- Látás érzékelése megfelelő.
- Szaglás érzékelése megfelelő.
- Tapintás érzékelése megfelelő.

1. ábra. *Theoretical model of the formation of preschoolers' self-regulation. forrás: Niever-Morske, 2014.*

Gondolkodás:

- Gyakran érdeklődik, teszi fel a „miért?” kérdést.
- Képes a különböző tevékenységekhez kapcsolódó gondolatait kifejezni.
- A mit-miért? (mi miért történik, mit miért csinálunk?) összefüggésre keresi a választ.
- A problémamegoldásra kis segítséggel képes
- A problémahelyzeteket igyekszik önállóan megoldani

Képzelet:

- Játékában és kommunikációjában megjelennek a mesetudat kialakulásának első jelei.
- Kialakult a kettős tudatállapot (mesetudat). A mese és a valóság külön válik.
- A képzelet megjelenik a játék során
- Képzeletét sokoldalúan felhasználja, beépíti a játéktevékenységbe – kreatív módon gondolkodik
- Elképzelésének megvalósításához társait bevonja, összedolgoznak

A vizsgálat során a 2019-20-as nevelési évben 5-7 éves korú óvodás gyermekek kognitív kompetenciáiról vallott óvodapedagógusi véleményeket gyűjtöttük össze azokból az intézményekből, ahol a

projekt megvalósult. A kutatás erőssége természetesen egyrészt az volt, hogy több mint 500 óvodából, országos lefedettséggel gyűjtött információt. Másrészt pedig, hogy nagyrészt olyan gyerekekre vonatkozó állításokat dolgozott fel, akikkel az óvodapedagógusok már több éve foglalkoztak. Így – bár a felmérés csak egy pillanatfelvétel, - mégis az előzményeket látenszen tartalmazó vizsgálati anyag került kezünkbe. A gyengeségek között megemlíthetjük a kutatásnak pusztán a véleményekre való alapozottságát, hiszen arra voltunk kíváncsiak hogyan ítélik meg saját csoportjukba járó óvodásaik kognitív fejlettségét egy négyfokú skálán (egyáltalán nem jellemző, részben jellemző, nagymértékben jellemző, teljes mértékben jellemző). Vagyis a választ adók szubjektivitását teljes mértékben nem tudtuk kizárni. Szintén a vizsgálat érvényességét erősítené, ha megismételhető lett volna, illetve ha egy hasonló létszámú kontroll csoportban is végeztünk volna felmérést.

Összesen tizenöt állítás kapcsán kellett az óvodapedagógusoknak megítélniük, hogy a vizsgált gyermekekre milyen mértékben jellemző a megfogalmazott tény. Elemzésünkben 4 fokú skálát használtunk, ahol negatív értéktartományba soroljuk az „egyáltalán nem jellemző” és a „részben jellemző” válaszokat, hiszen minden esetben az állítás erős-

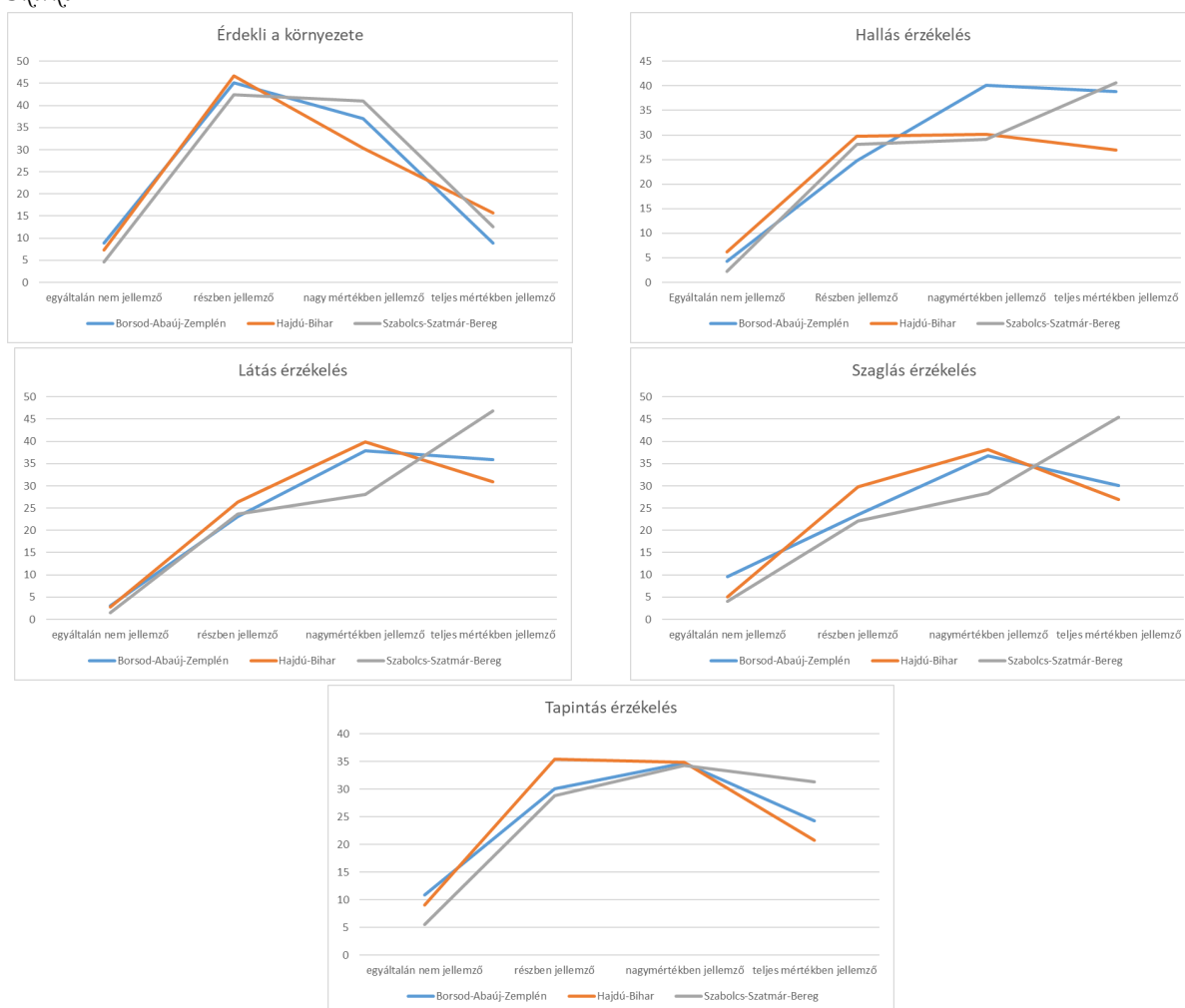
sége egyenes arányban van a pozitív értékkel. Ennek megfelelően a „nagy mértékben jellemző” és „teljes mértékben jellemző” válaszokat az egyértelműen a pozitív értéktartományba soroljuk.

Észlelés, érzékelés

A 2. ábrán jól látható, hogy a látás, hallás, szaglás és tapintás kapcsán összességében a pozitív értéktartományban találhatók az óvodapedagógusok válaszai.

A relatíve mérhető különbség a szabolcsi és hajdú-bihari értékek között fedezhető fel, ahol az előbbi megye válaszaihoz rendelhetünk magasabb értéket. Az összbenyomást azonban ez nem módosítja. Viszont az első állítás kapcsán (Érdeklő a környezete) a legjellemzőbb válasz a „Részben jellemző” volt, ami azt közvetíti számunkra, hogy az óvodai környezet elemei (tárgyi és humán egyaránt) iránti érdeklődés mértéke nem követi az egyes érzékelési területeken tapasztalt fejlettséget.

2. ábra. Óvodapedagógusi vélemények a gyermekek észlelésére, érzékelésére vonatkozó állítások esetében Borsod-Abaúj-Zemplén megye ($n=259$), Hajdú-Bihar megye ($n=178$) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ($n=271$) viszonylatában. Forrás: Szerző

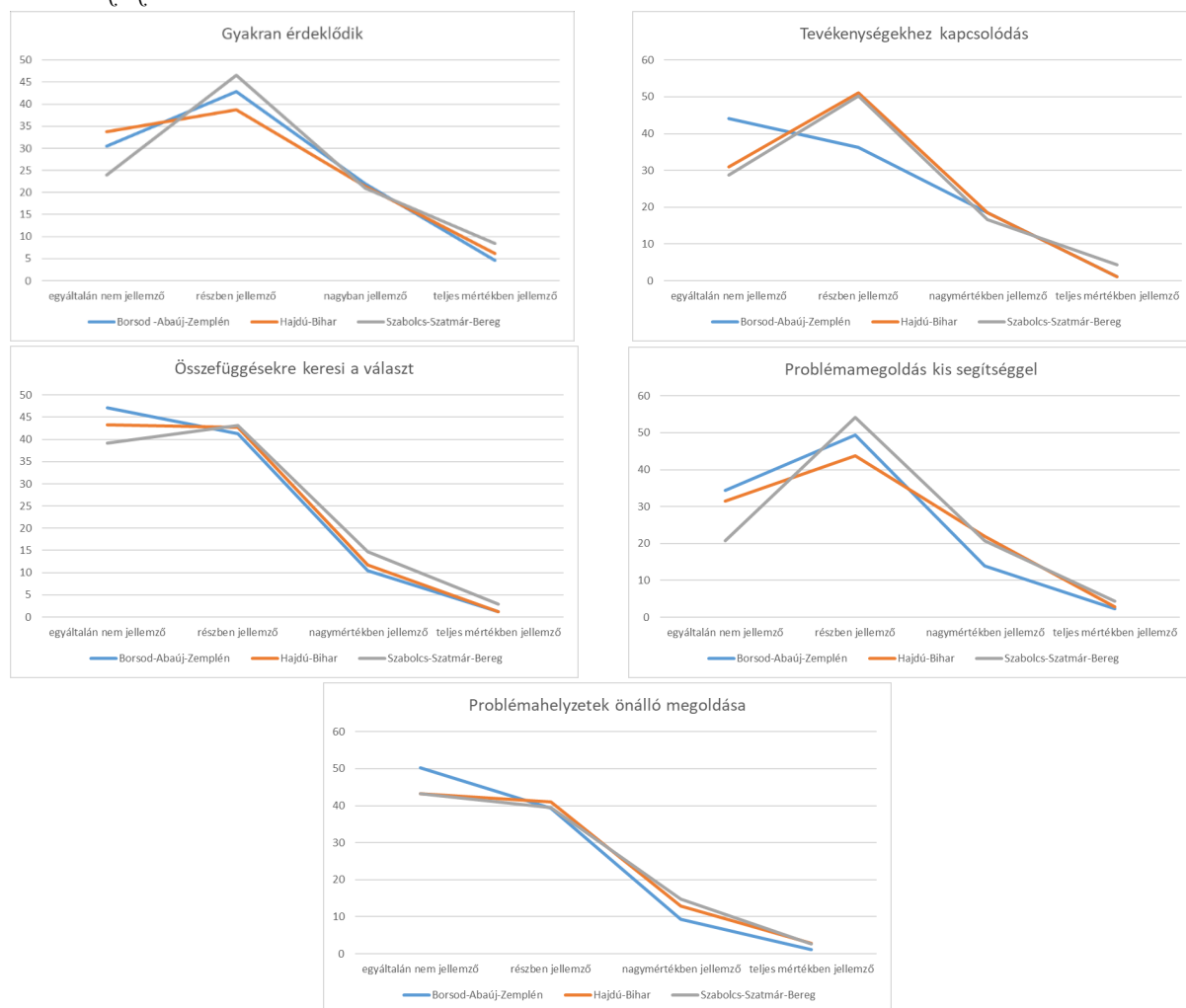
Másként szólva: a különböző érzékeléscsatornákon megszerzett információkat tekintve az óvodapedagógusok az általuk értékelt gyerekek kapcsán alapvetően pozitív értéktartományban nyilatkoztak, míg a következő lépcsőfok (a környezet iránti érdeklődés) tekintetében sajnos ezek az eredmények nem adódnak össze. Vagyis az érzékelésben szerzett információk nem váltják ki automatikusan a környezet iránti komplex érdeklődést abban a mértékben, ahogyan azt a megkérdezett óvoda-

pedagógusok elvárnák.

Gondolkodás

A gondolkodás kategória összes kérdésében szinte teljesen azonos vélemények születtek a megkérdezett óvodapedagógusok értékelésében (3.ábra). Dominánsan a negatív értéktartományok jelennek meg magasabb értékkel, míg a pozitív értékű válaszok (nagy részben és teljes mértékben jellemző) rendkívül alacsony értéket kaptak.

3. ábra. Óvodapedagógusi vélemények a gyermekek gondolkodási kompetenciáira vonatkozó állítások esetében Borsod-Abaúj-Zemplén megye ($n=259$), Hajdú-Bihar megye ($n=178$) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ($n=271$) viszonylatában.
Forrás: Szerző

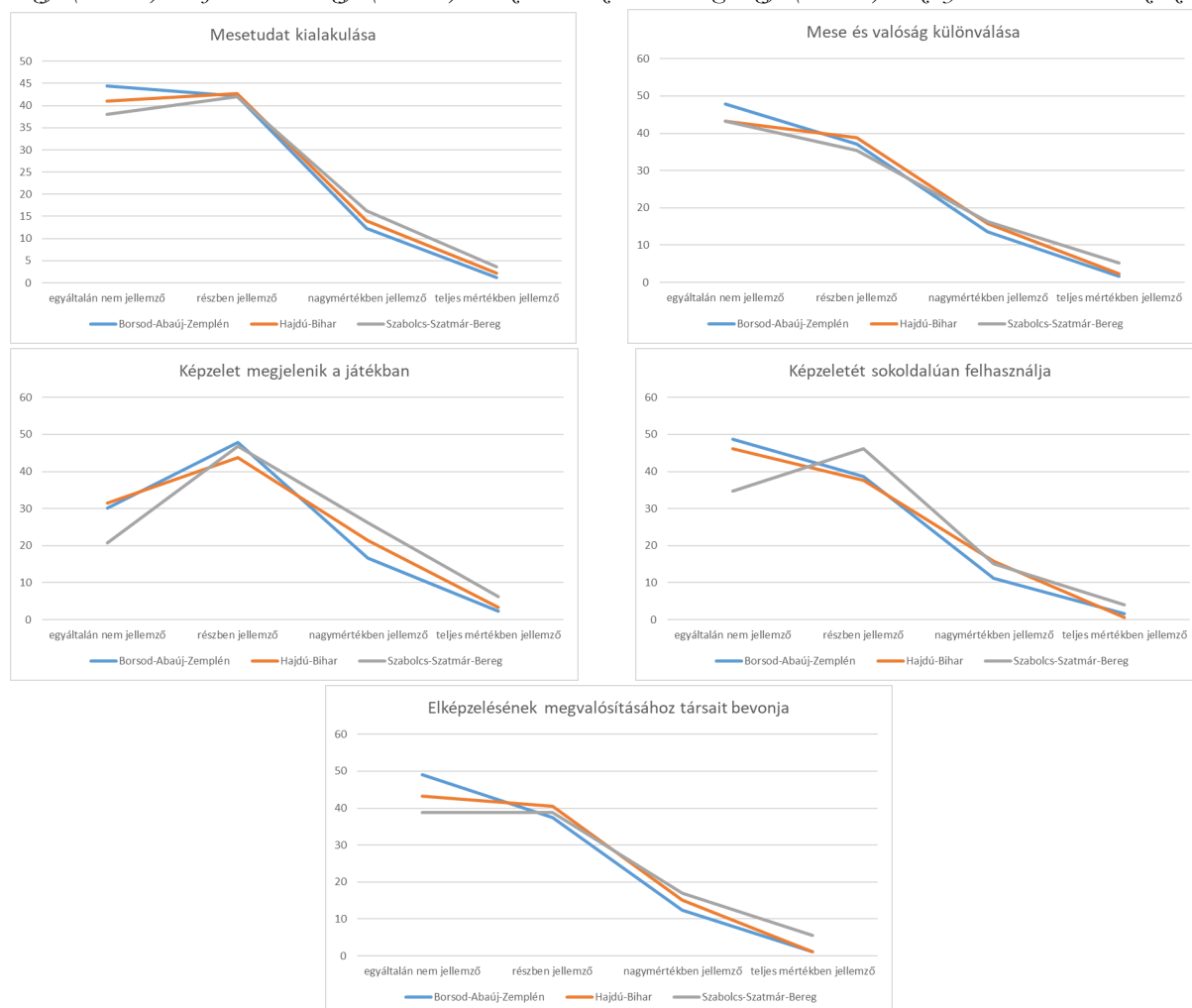
Ez az eredmény a vizsgált korosztály tekintetében elszomorító, hiszen az iskolakezdés előtt álló gyermekek esetében az érdeklődés, az összefüggések keresése és a problémamegoldás mind kulcskompetencia elemek lennének.

Képzelet

A képzelet kategóriában (4.ábra) vizsgált elemek (mesetudat kialakulása, képzelet megjelenése a

játékokban, illetve a társak bevonása az elképzelések megvalósításába) hasonlóan negatív tendenciát mutat, mint a gondolkodás kategória esetén. Az iskoláskort megelőző időszak komoly kihívása a különböző kognitív képességek fejlődésének elősegítése mind a családi, mind az intézményi nevelés vonatkozásában. A kora gyermekkori fejlesztés komplex, mind a gyermek, mind a szülők segítségét, bevonását magában foglalja.

4. ábra. Óvodapedagógusi vélemények a gyermekek képzeletére vonatkozó állítások esetében Borsod-Abaúj-Zemplén megye ($n=259$), Hajdú-Bihar megye ($n=178$) és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ($n=271$) viszonylatában. Forrás: Szerző

Valamennyi kora gyermekkori fejlesztést megvalósító programban, így az óvodai nevelés során is építeni kell a szülőkkel való együttműködésre (Rákó, 2018). Az óvodai tevékenységrendszer felkínálta lehetőségek széles tárháza minden gyermek számára megteremti elvekben a lehetőséget arra, hogy a szükséges fejlettségi szintet elérje. Ezt erősítik meg az elmúlt évtizedek szakirodalmi elemzései is, példaként említhetnénk Molnár írását is: „...az oktatási befektetések megtérülési rátája akkor a legmagasabb, ha azt a kora gyermekkorra fókuszáljuk.” (Molnár, 2014, o.n.). Viszont a családi szociokulturális háttér depriváló hatásrendszere (ingerszegény környezet, iskolázatlanság, motivátlanság, hosszabb távú perspektívák nélküli életvezetés) az intézményi törekvések hatékonyságát is nagymértékben csökkentheti.

A hátránykompenzáció folyamata értelemszerűen mindig töredékes eredményeket érhet csak el. Így a kognitív képességek rendszere is ennek a törvényszerűségnek alávetve mutat ilyen lehangoló képet.

Összegzés

A kompetenciák fejlettségét tekintve az Óvodai nevelés országos alapprogramja ad eligazítást számunkra hatodik fejezetében, ahol az óvodáskor végére elérendő elvárásokat (nem követelményeket) fogalmazza meg. Ebben a részben fejt ki a kognitív vonatkozásokat is. Vizsgálatunk összbemomása azt a véleményt támasztja alá, mely a hátrányos helyzetű családokban élő gyermekek képességszintjét az elvártnál alacsonyabbra jósolja. A kutatásba bevont alkategóriák közül csupán az érzékszervek vonatkozásában tapasztalhattunk egyértelműen pozitív irányba mutató értékeket. Minden más esetben a negatív tartomány volt domináns. Ez annak ellenére tapasztalható, hogy az óvodai nevelés hátránykompenzáló szerepe és elért eredményei minden szempontból meghatározónak számítanak az elmúlt évtizedekben.

Irodalom

- Gyurcsik A. (2020). Az óvoda–iskola átmenet óvodapedagógusok, tanítók és szülők szemén keresztül. *Gyermeknevelés* 8(3). 189-209. DOI: <https://doi.org/10.31074/gyntf.2020.3.189.209>
- Intézményi helyzetelemzés Tanulmány, EFOP-3.1.3-16-2016-00001 Társadalmi felzárkózási és integrációs köznevelési intézkedések támogatása. Esélyteremtő Óvoda projekt. Belső felhasználású dokumentum
- Keményné dr. Pálffy K. (2006). *Alapozó pszichológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Molnár Gy. (2014). *Az óvoda és iskola feladatai az értelmi képességek fejlesztése terén*. Tudományegyetem, Szeged, Magyarország.
- Nagy J. (2000). A kritikus kognitív készségek és képességek kritériumorientált fejlesztése. *Új Pedagógiai Szemle* 7-8. 255-269.
- Nievar, M. A., Moske, A. K., Johnson, D. J., & Chen, Q. (2014). Parenting practices in pre-school leading to later cognitive competence: A family stress model. *Early Education and Development*, 25(3), 318–337. DOI <https://doi.org/10.1080/10409289.2013.788426>
- Óvodai nevelés országos alapprogramja 363/2012. Korm.rend.
- Rákó E. (2018). Szociálpedagógiai kompetenciák a koragyermekkori nevelést, gondozást nyújtó intézményekben. *Szociálpedagógia* 12. 15-26.
- Schoon, I., Nasim, B., & Cook, R. (2021). Social inequalities in early childhood competences, and the relative role of social and emotional versus cognitive skills in predicting adult outcomes. *British Educational Research Journal*, 47(5), 1259–1280. DOI <https://doi.org/10.1002/berj.3724>
- Szerepi S. (2020). Az intézményes kisgyermeknevelés és a hátrányos helyzet kapcsolatának pedagógiai vonatkozásai. *Gyermeknevelés* 8 (1). 39-46. DOI: <https://doi.org/10.31074/gyntf.2020.1>